

A 14. csoport elemei

2.3.3. táblázat. A 14. csoport elemeinek előfordulása és előállítása

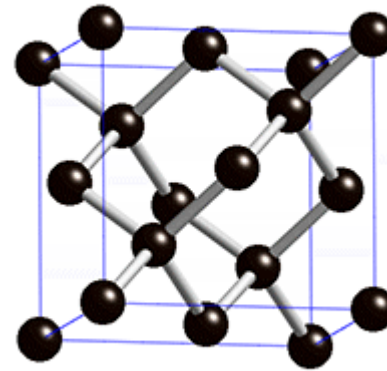
Elem	Természetes előfordulás	Előállítás
Szén	grafit, gyémánt, kőolaj, ásványi szén	
Szilícium	szilikát ásványok, szilícium-dioxid	K_2SiF_6 redukciója Al-mal, vagy SiO_2 redukciója Mg-mal
Germánium	germanit (Cu_2FeGeS_4)	GeO_2 redukciója H_2 -nel, vagy C-nel
Ón	kasszerit (SnO_2 , ónkő)	SnO_2 redukciója C-nel
Ólom	galenit (PbS) anglezit ($PbSO_4$), ceruzit ($PbCO_3$)	PbS pörkölése O_2 -nel, majd a keletkezett PbO_2 redukciója C-nel

Felfedezésük: Si: **1823** Jons Berzelius (név: a latin '*silix*': kovakő szóból)
Ge: **1886** Clemens Winkler

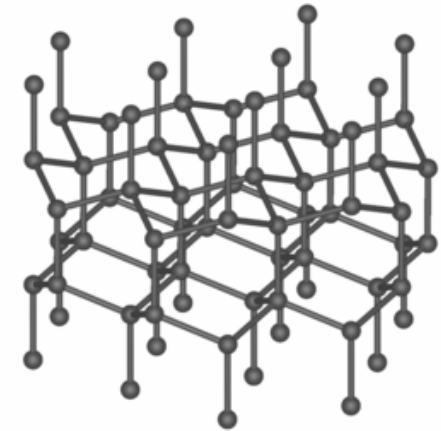
A szén allotróp módosulatai

gyémánt
legnagyobb: Cullinan 1905

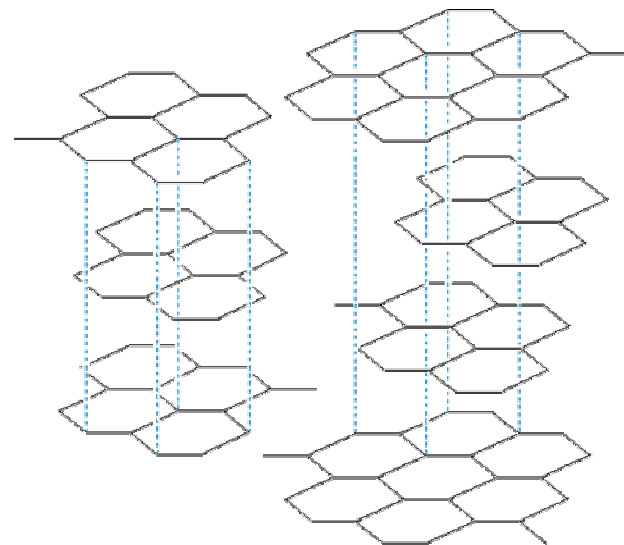
gyémánt

lonsdaleit

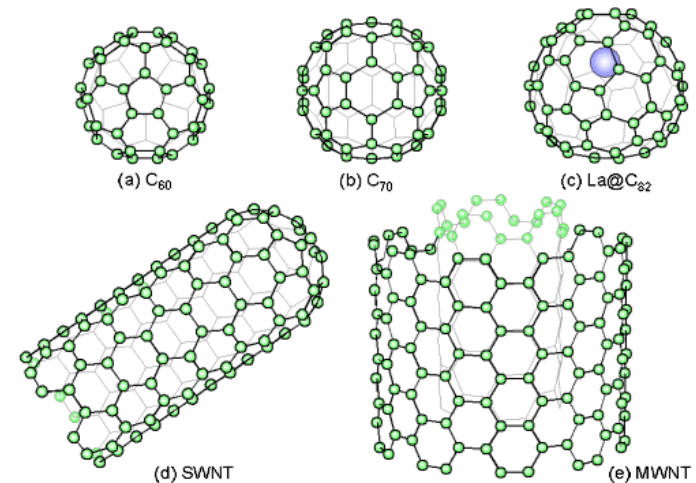

grafit

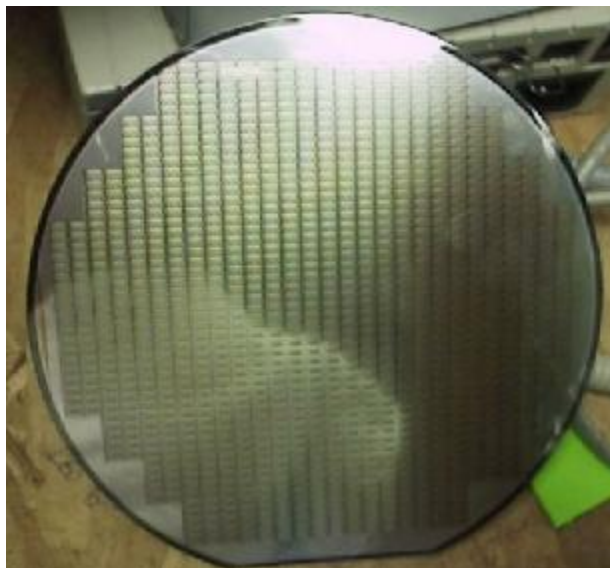

grafit α

grafit β

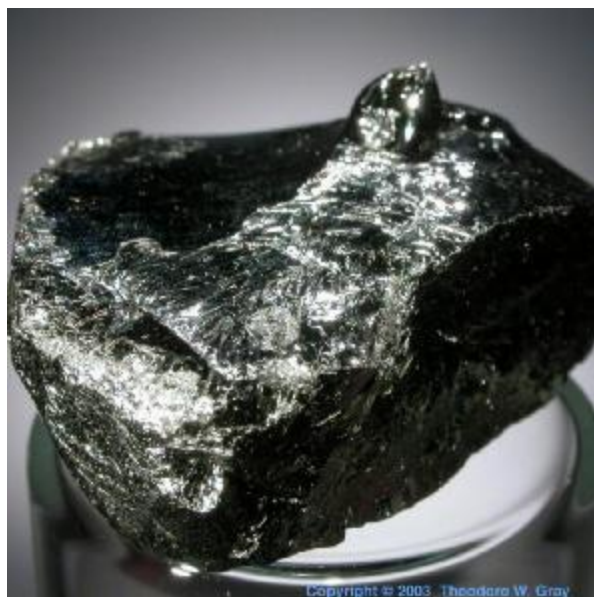
fullerének, nanocsövek

szilícium

ón

germánium

szürke ón (ónpestis)

Si, Ge,
Sn, Pb

ólom

A 14. csoport elemeinek fizikai tulajdonságai

2.3.4. táblázat. A 14. csoport elemeinek fontosabb fizikai állandói

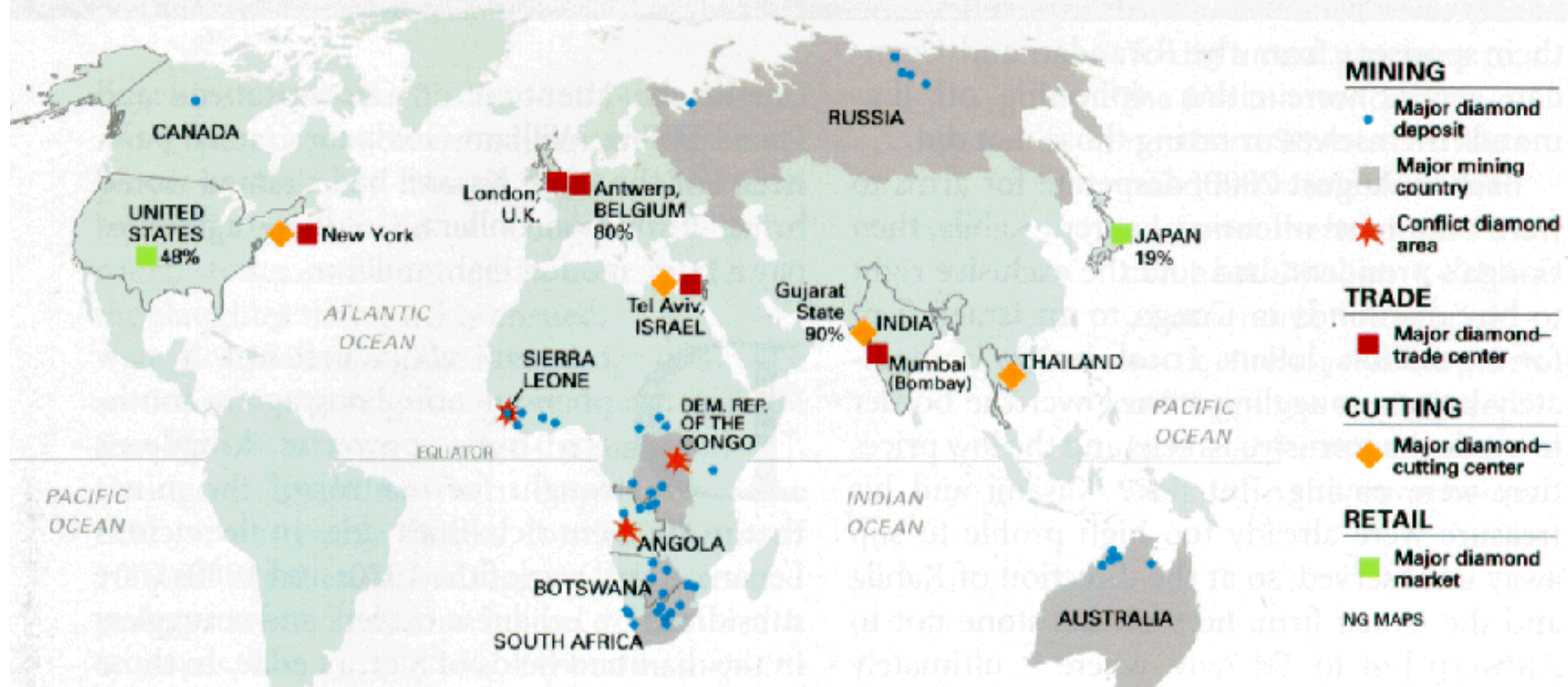
Elem	Elektro-negativitás*	Olvadáspont (°C)	Forráspont (°C)	Sűrűség (g/cm ³)
Szén	2,5	3700 (szublimál)	–	1,9 – 2,3 (grafit) 3,2 – 3,5 (gyémánt)
Szilícium	1,8	1410	2620	2,33
Germánium	1,8	959	2850	5,32
Ón	1,8	232	2720	7,29
Ólom	1,9	327	1760	11,34

Felhasználásuk: C: gyémánt – csiszolópor, grafit – pl. kompozitok, amorf szén – energiahordozó, szerves vegyipar fullerének, nanocsövek – pl. szerkezeti anyagok
 Si: félvezetőgyártás
 Ge: félvezetőgyártás
 Sn: bronz (20% Sn, 80% Cu)
 forrasztóón (60% Sn, 40% Pb)
 vaslemezen védőréteg (passzív korrózióvédelem!)
 Pb: akkumulátorok, régebben vízvezetékcsövek

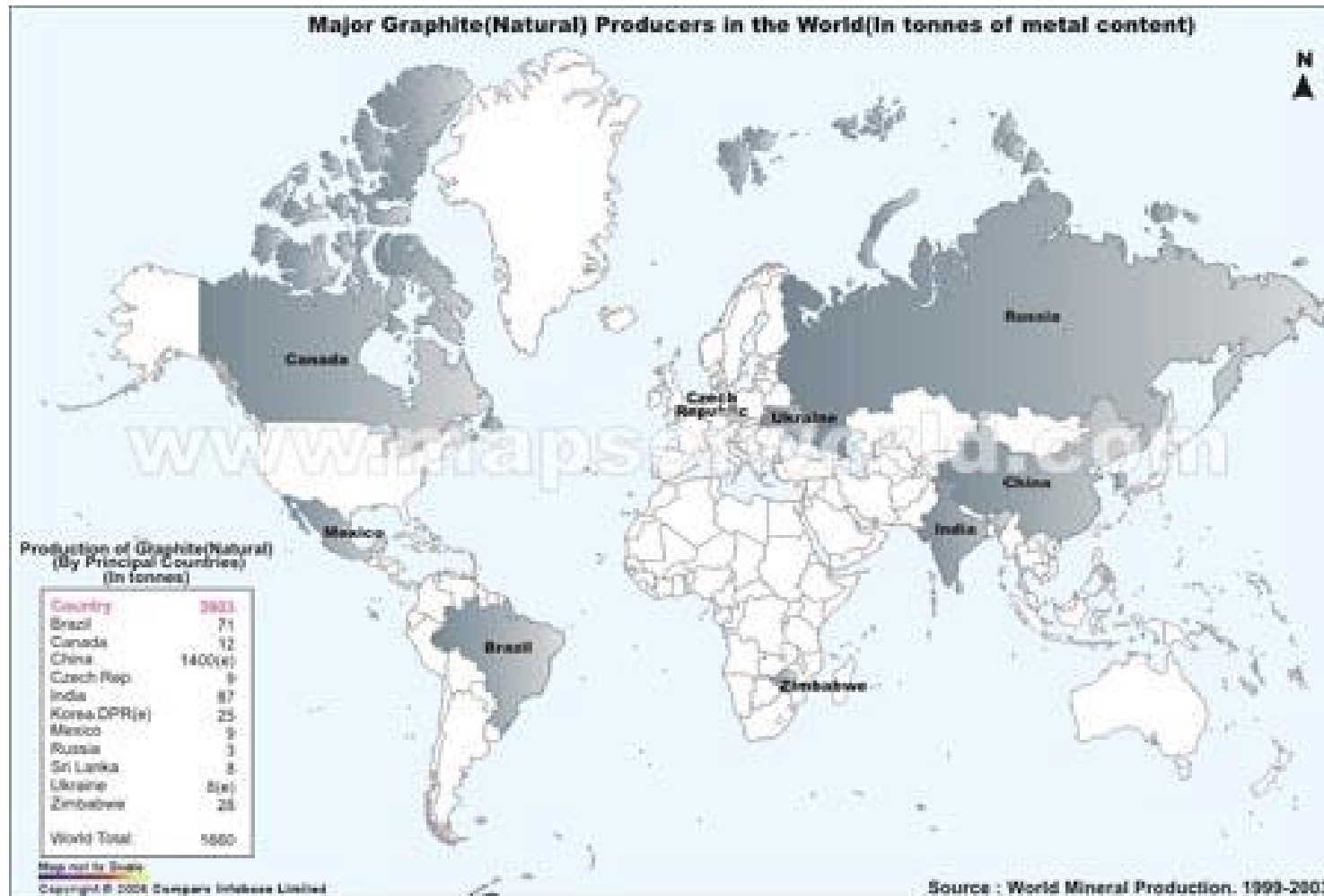
A világ gyémánttermelése, feldolgozása, kereskedelme

The World of Diamonds

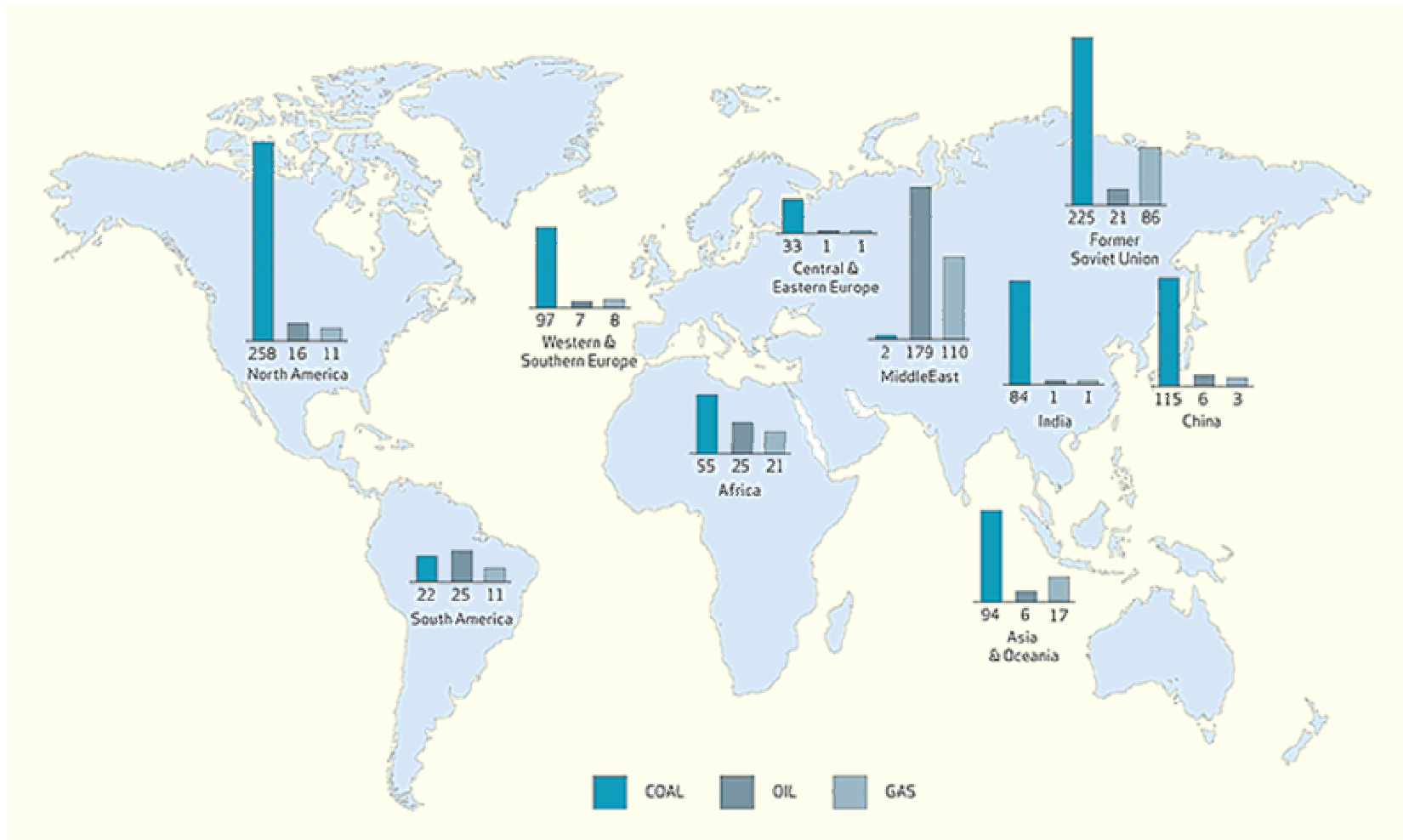
Earth's diamond mines produce some 800 million stones—both gem quality and industrial—a year. Eighty per cent of the diamonds destined for jewelry pass through Antwerp before they reach the cutting wheel. Laborers in India cut and polish nine out of ten gems; the majority will eventually reach stores in the United States.

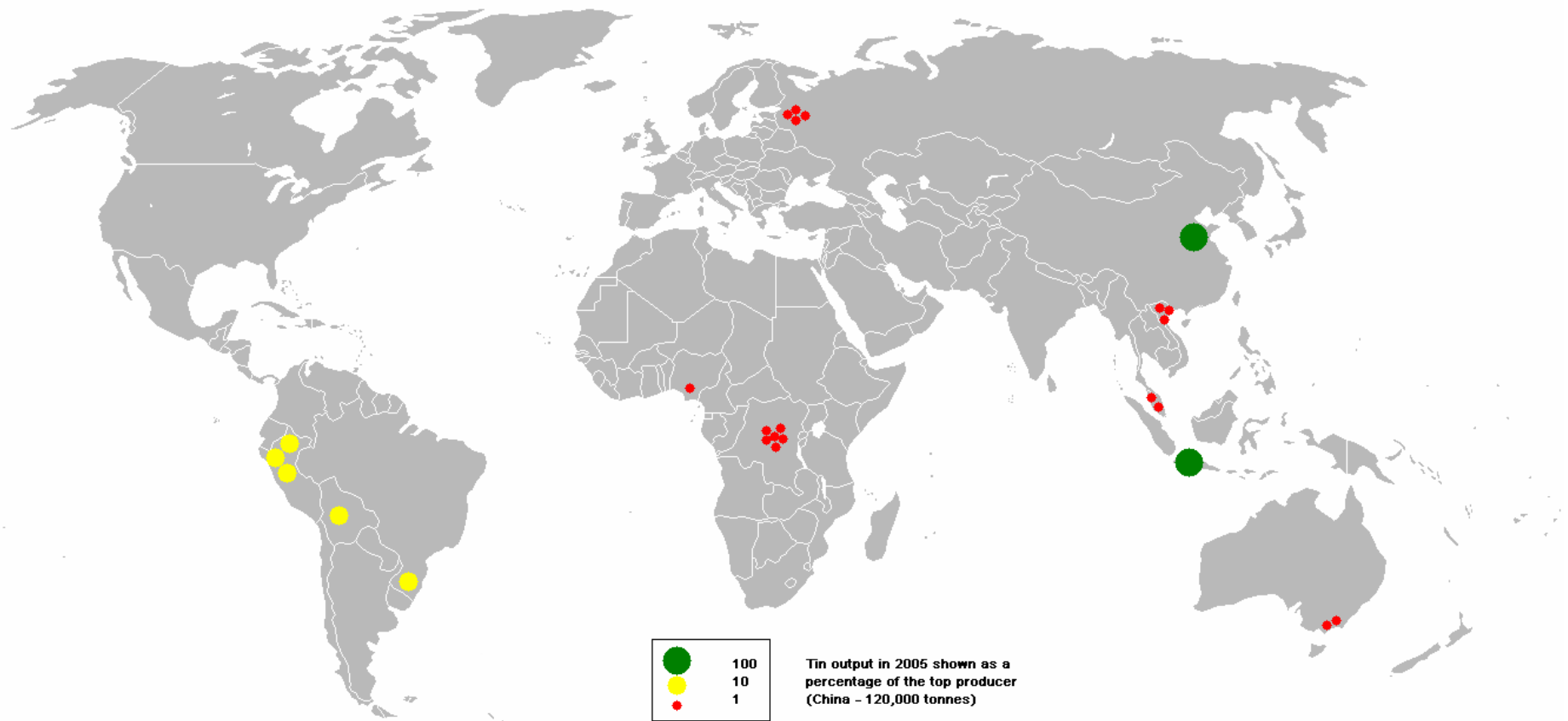
A világ grafit termelése

A világ szén és szénhidrogén-tartaléka

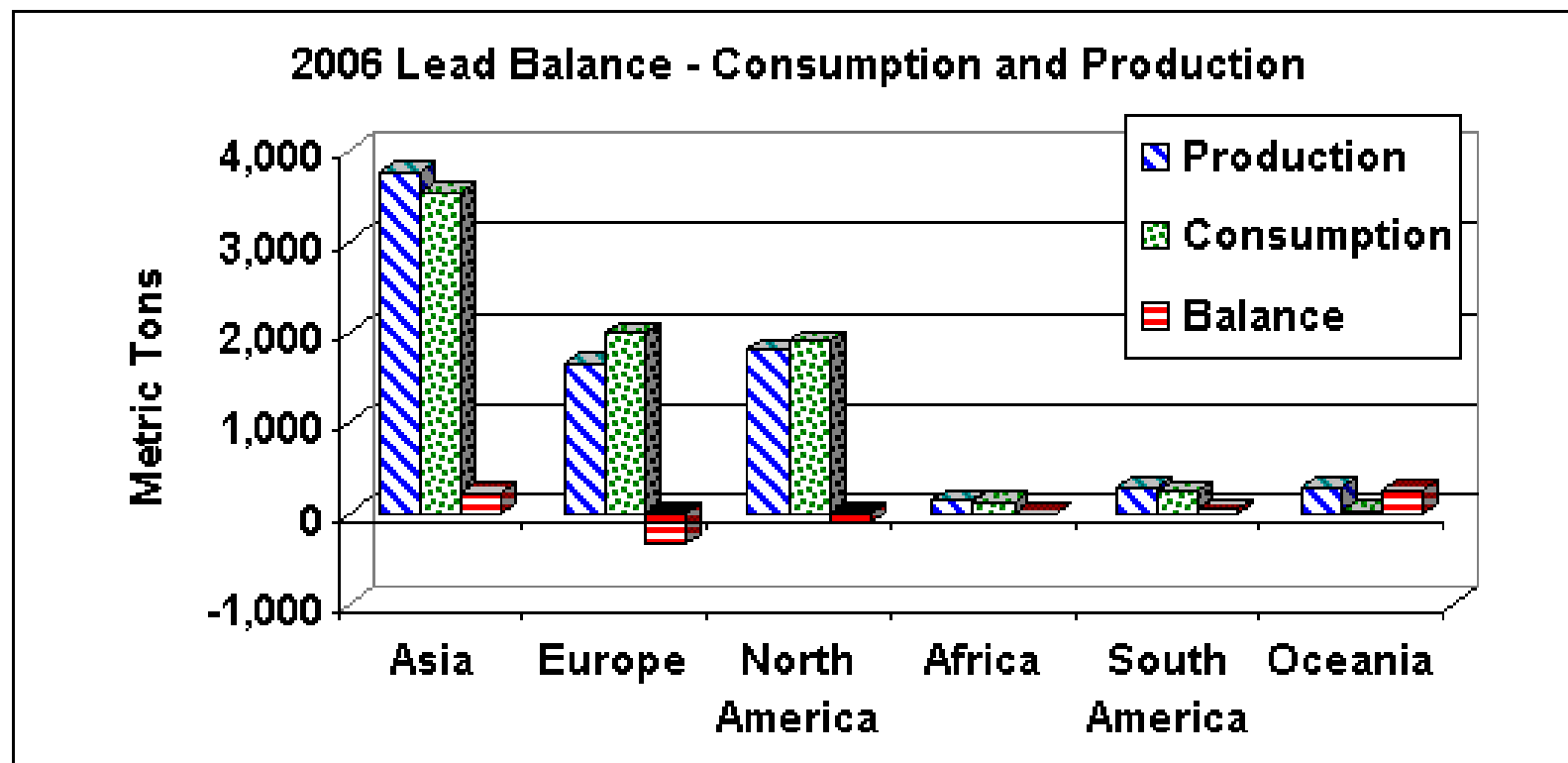

A világ ón termelése (2005)

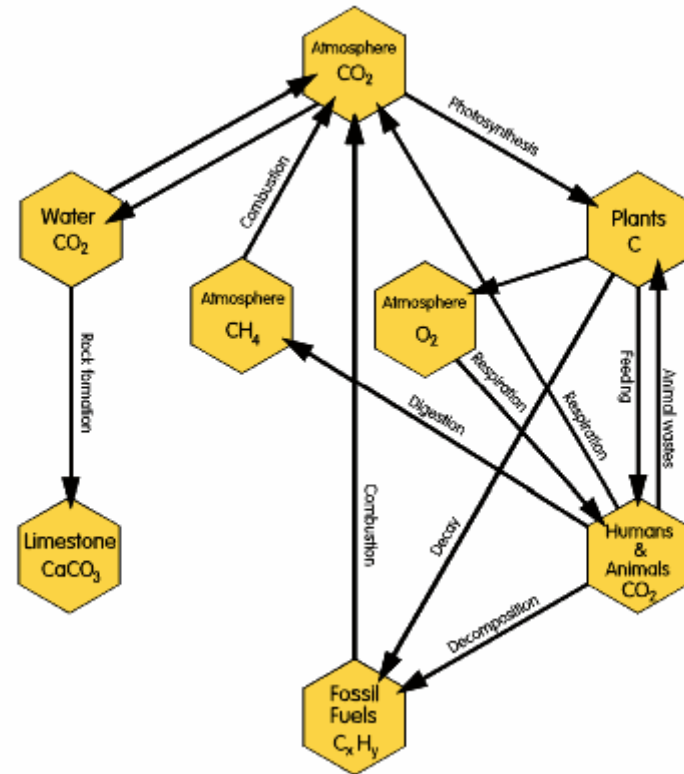
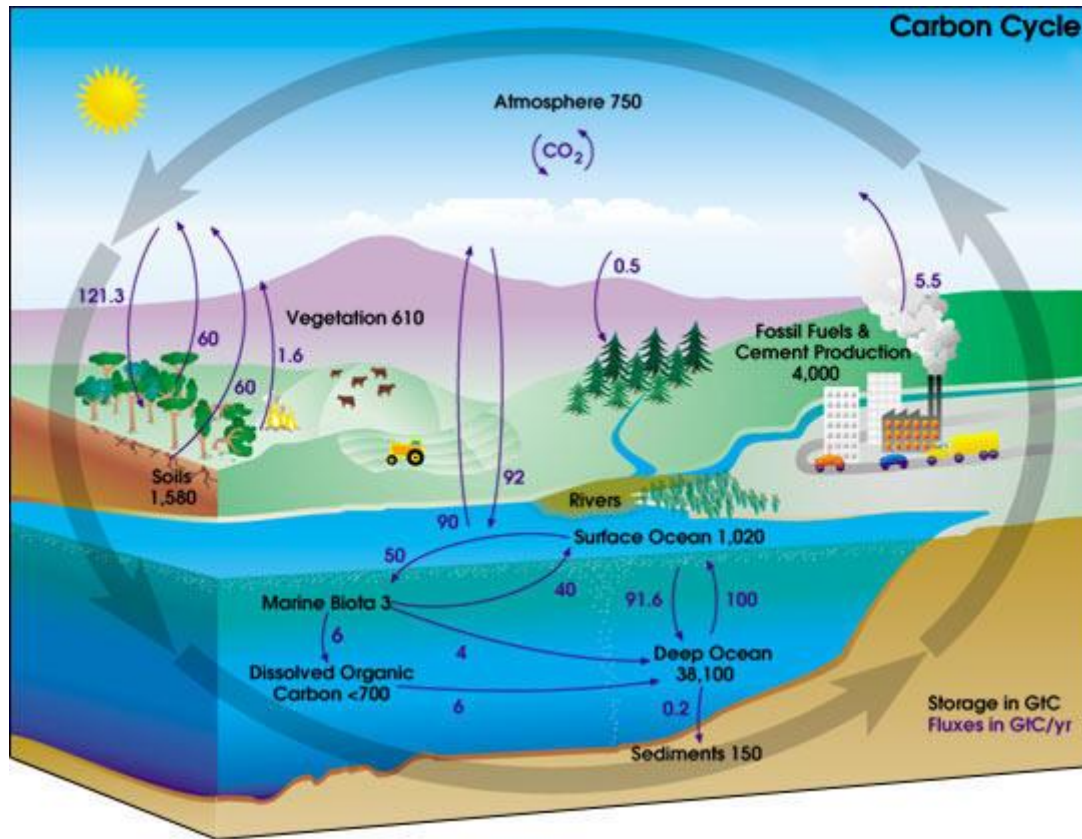

A világ ólomtermelése és felhasználása

Szén ciklus

GtC: Gigatons of Carbon (gigatonna szén)

A 14. csoport elemeinek főbb vegyületei

Karbidok:

- atomrácson:* **SiC**, szilícium-karbid (szilitrúd): fűtőelem, csiszolópor
B₄C, bór-karbid: gyémántnál is keményebb
- ionrácson:* **CaC₂**, kalcium-karbid (kalcium-acetilid): karbid-lámpák
$$\text{CaO} + 3\text{C} = \text{CaC}_2 + \text{CO} \quad 2000^\circ\text{C}$$
$$\text{CaC}_2 + 2\text{H}_2\text{O} = \text{Ca(OH)}_2 + \text{C}_2\text{H}_2$$
- intersticiális:* **Fe₃C**: acélban
TiC: páncél-acélban
fémrács üregeiben a C, kemények, magas o.p.
- szénhidrogének:* **C_xH_y**: energiahordozók, szerves vegyipar nyersanyagai

Halogenidek:

CCl₄: szén-tetraklorid, mérgező, nem gyúlékony, jó oldószer

CHCl₃: triklór-metán, oldószer, altató hatású

CFCl₃, **CF₂Cl₂**: freonok: hűtőgépekben, légkondicionálókban, de a magas légkörben katalitikusan bontják az ózonréteget

CF₃-(CF₂)*n*-CF₃: teflon: lágy hidrofób, organofób, savnak, lúgnak, oxidálószernek ellenáll, 600°C-ig stabil

A 14. csoport elemeinek főbb vegyületei

CO: szén-monoxid: színtelen, szagtalan, erősen mérgező (hemiglobinhoz kötődik)

szerves szintézisek kiinduló vegyülete

ipari előállítás: $C + H_2O = CO + H_2$

CO₂: szén-dioxid: kevésbé mérgező, színtelen, szagtalan gáz

tűzoltószer, szénsav-gyártás, szilárd formában hűtésre használják

C₃O₂: O=C=C=C=O szén-szuboxid

H₂CO₃: csak híg vizes oldatban létezik, könnyen elbomlik vízre és CO₂-re

$H_2O + CO_2 = H_2CO_3$, sói a karbonátok

CS₂: szén-diszulfid: jellegzetes szagú, mérgező, illékony folyadék, előállítás:

$2CH_4(g) + 4S(s) = CS_2(g) + 2H_2S(g)$ (600 °C)

HCN: hidrogén-cianid (ciánsav): mandulaszagú, rendkívül mérgező gáz, sói a cianidok

SiH₄: gáz, levegőn spontán meggyullad (Si_nH_{2n+2} szilánok n= 1-4 viszonylag stabil)

SiCl₄: színtelen folyadék, levegőn hidrolizál

SiO₂: kvarc (lásd korábban)

üveg (+Na) különböző szilikátok

alumínium szilikátok (+Al)

szilikon-olaj: lineáris polimer, viszkózus inert folyadék

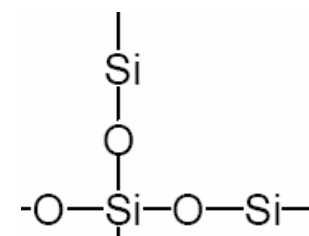
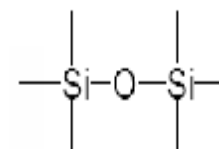
szilikon-gumi: laza térháló: nem öregszik, szervezetnek nem idegen

szilikon-gyanta: térhálós polimer

(H₂SiO₃)_n: metakovasav, vízkilépéssel könnyen térhálósodik

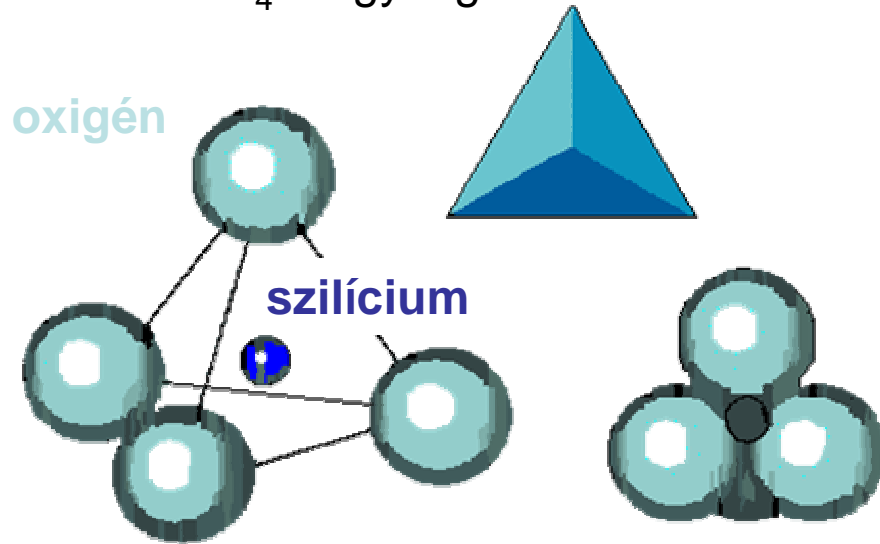
Na₂SiO₃: nátrium-szilikát, vízüveg: impregnáló, ragasztó

SiC: szilícium-karbid, kemény, csiszolóanyagként

Szilikátok

tetraédres SiO_4^{4-} egységek

class	arrangement of SiO_4 tetrahedrons (central Si^{4+} not shown)	unit composition	mineral example
Nesosilicates		$(\text{SiO}_4)^{4-}$	Olivine, $(\text{Mg, Fe})_2\text{SiO}_4$
Sorosilicates		$(\text{Si}_2\text{O}_7)^{6-}$	Hemimorphite, $\text{Zn}_4\text{Si}_2\text{O}_7(\text{OH})_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$
Cyclosilicates		$(\text{Si}_6\text{O}_{18})^{12-}$	Beryl, $\text{Be}_3\text{Al}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$
Inosilicates (single chain)		$(\text{Si}_2\text{O}_6)^{4-}$	Pyroxene e.g., enstatite, MgSiO_3
Inosilicates (double chain)		$(\text{Si}_4\text{O}_{11})^{6-}$	Amphibole e.g., anthophyllite, $\text{Mg}_7\text{Si}_8\text{O}_{22}(\text{OH})_2$
Phyllosilicates		$(\text{Si}_2\text{O}_5)^{2-}$	Mica e.g., phlogopite, $\text{KMg}_3(\text{AlSi}_3\text{O}_{10})(\text{OH})_2$
Tectosilicates		$(\text{SiO}_2)^0$	High cristobalite, SiO_2

A 14. csoport elemeinek főbb vegyületei

GeO₂: germánium-dioxid, argutit
nagy törésmutatójú → kameranlencsék

GeCl₄: germánium-tetraklorid
hidrolizál GeO₂-dá
(tiszta GeO₂ előállítás)

SnO: ón-oxid

Sn(OH)₂: ón(II)-hidroxid

SnO₂: ón-dioxid, kassziterit

Sn(OH)₄: ón(IV)-hidroxid

kassziterit (SnO₂)

PbO: fehéres, sárga, vörös módosulatok

felh.: pigmentek, festék, kerámia, ólomüveg

levegőn H₂S szennyezés hatására PbS (fekete)

PbO₂: barna-fekete (akkumulátor)

Pb₃O₄: mίνium, narancssárga

régebben védőfesték, ma már tiltott

PbS: ólom-szulfid, fekete

Pb(C₂H₅)₄: ólom-tetraetil:

ólmozott benzin adalékanyaga (volt)

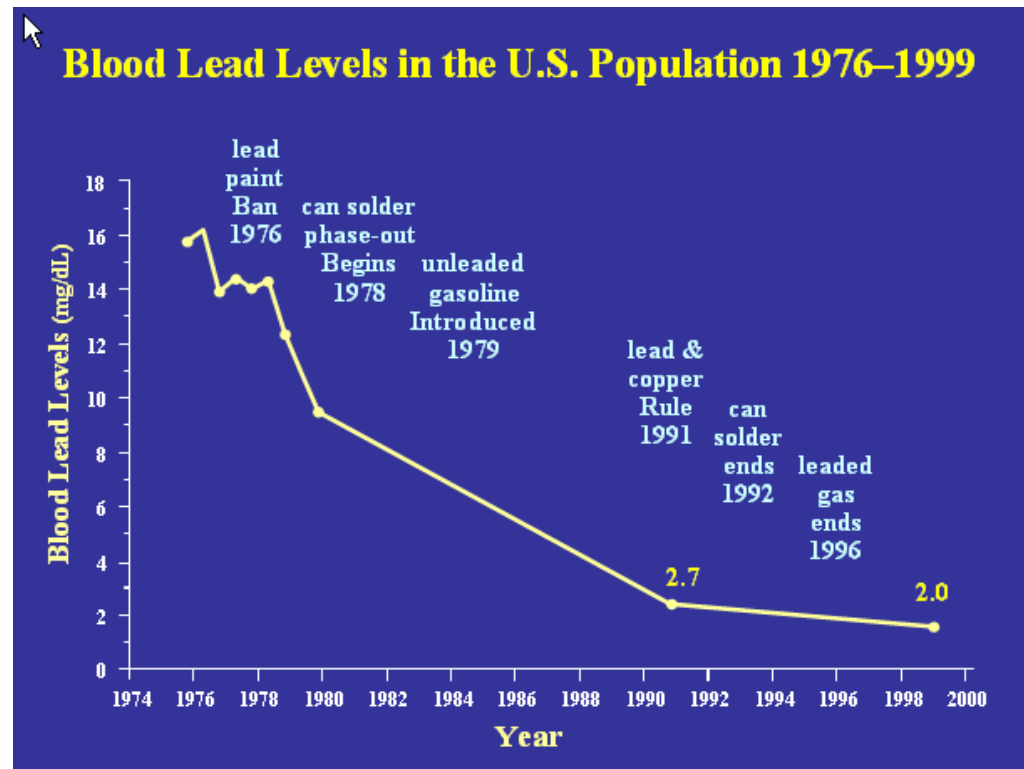
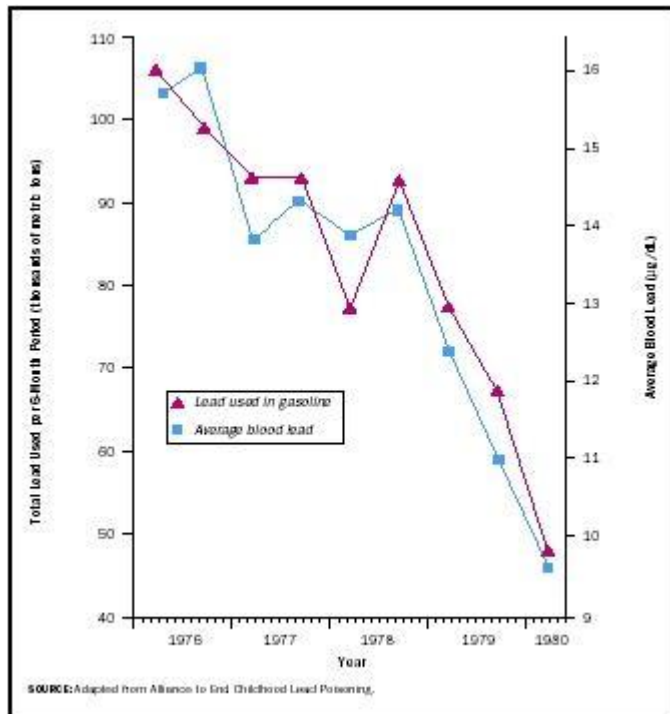
kvarc (SiO₂)

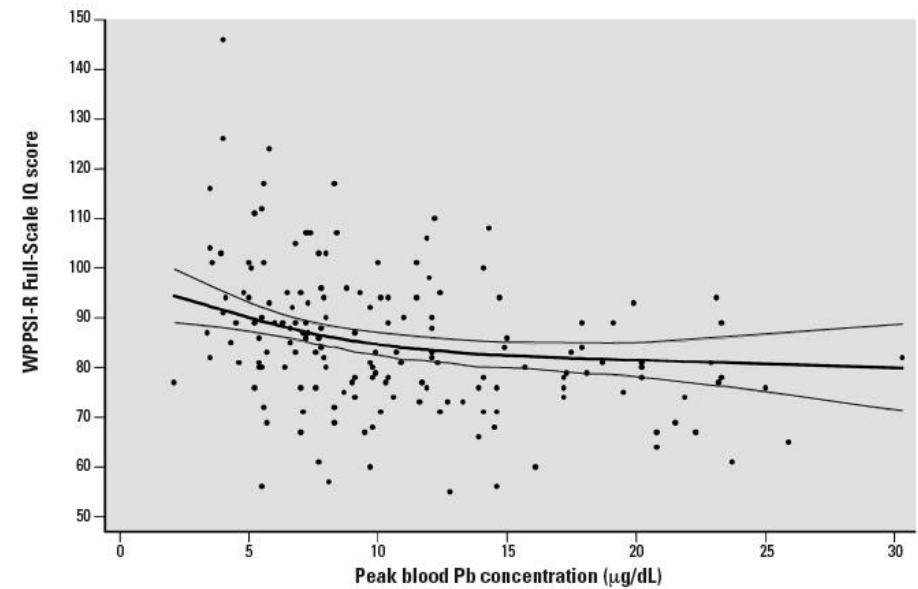
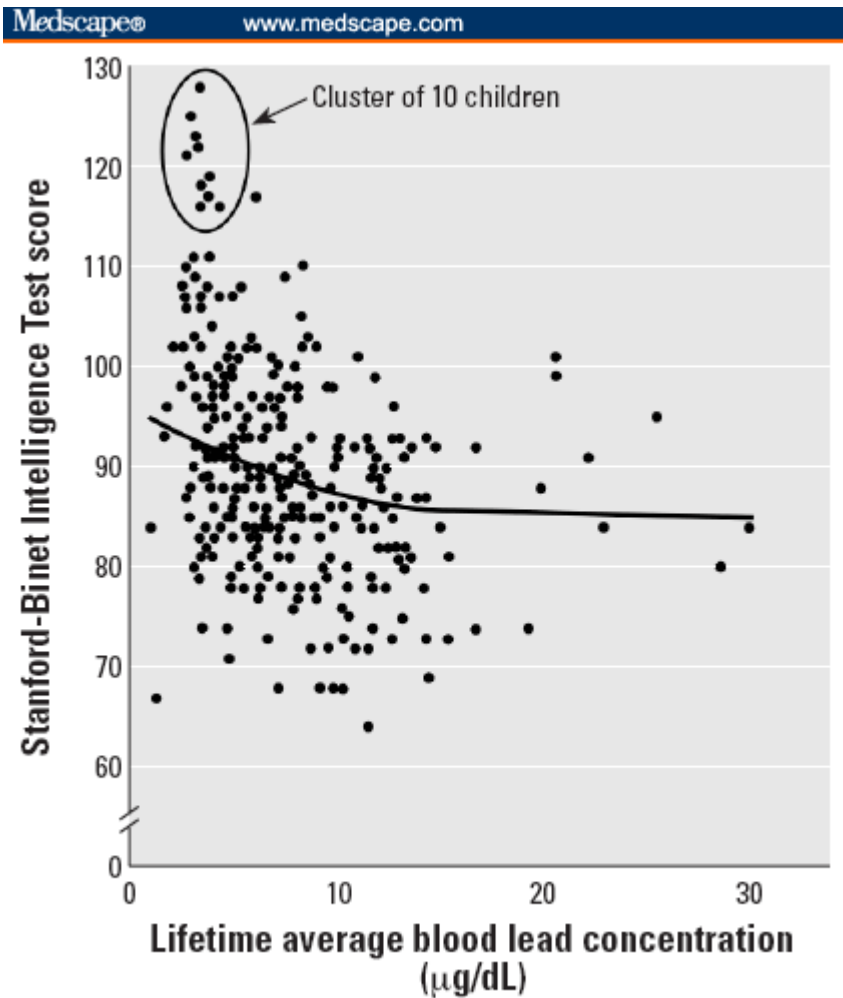
galenit (PbS)

Ólomszennyezés

Felhasznált ólmozott benzin (piros)
Vér átlagos ólomtartalma

Ólomszennyezés

Figure 6. Full-Scale IQ as a function of peak blood lead concentration from 6 months to 6 years ($n = 169$), with 95% confidence intervals. The individual points represent the unadjusted peak blood lead concentrations and Full-Scale WPPSI-R IQ scores.

A 13. csoport elemei

2.3.1. táblázat. A 13. csoport elemeinek előfordulása és előállítása

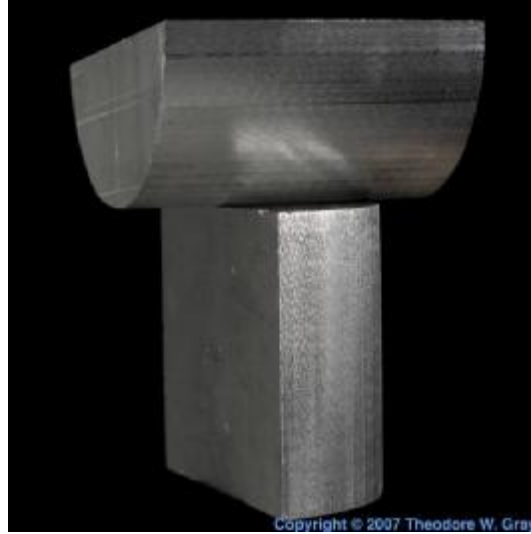
Elem	Természetes előfordulás	Előállítás
Bór	kernit, a bórax egy formája, ($\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$)	redukció Mg-mal vagy H_2 -nel
Alumínium	bauxit, (Al_2O_3)	Al_2O_3 olvadékelektrolízise Na_3AlF_6 -ban
Gallium	különböző ásványokban, nyomnyi mennyiségben	elektrolízis vagy redukció H_2 -nel
Indium	különböző ásványokban, nyomnyi mennyiségben	elektrolízis vagy redukció H_2 -nel
Tallium	különböző ásványokban, nyomnyi mennyiségben	elektrolízis

Felfedezésük: B: **1808** Sir Humphry Davy, J.L Gay-Lussac (név: Borax-carbon)
Al: **1825** Hans Christian Oersted
Ga. **1875** Paul Emile Lecoq de Boisbaudran
In: **1863** Ferdinand Reich (név: indigó színű sáv a spektrumában)
Tl: **1861** Sir William Crookes

B, Al, Ga, In, Tl

bór

alumínium

indium

bór

gallium

tallium

A 13. csoport elemeinek fizikai tulajdonságai

2.3.2. táblázat. A 13. csoport elemeinek fontosabb fizikai állandói

Elem	Ionizációs energia (kJ/mol)	Olvadáspont (°C)	Forráspont (°C)	Sűrűség (g/cm ³)
Bór	798	2030	3700	2,47
Alumínium	581	660	2350	2,70
Gallium	577	30	2070	5,91
Indium	556	157	2050	7,29
Tallium	589	304	1460	11,87

Felhasználásuk: B: bórszálás kompozitok

Al: szerkezeti anyagok, ötvözetek, Al-dobozok

Ga: félvezetőgyártás

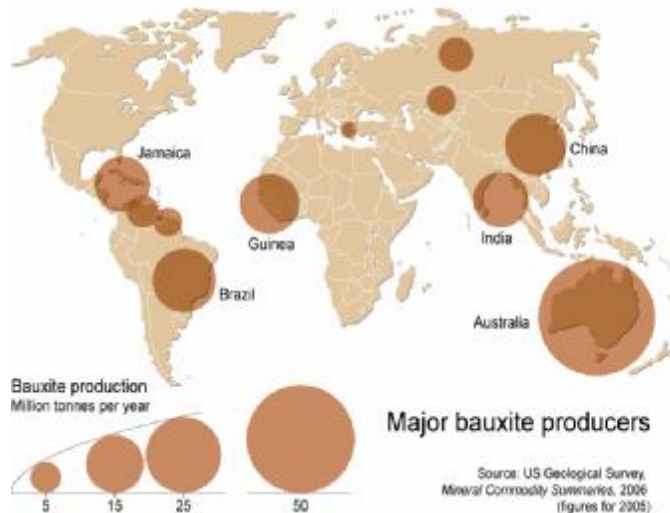
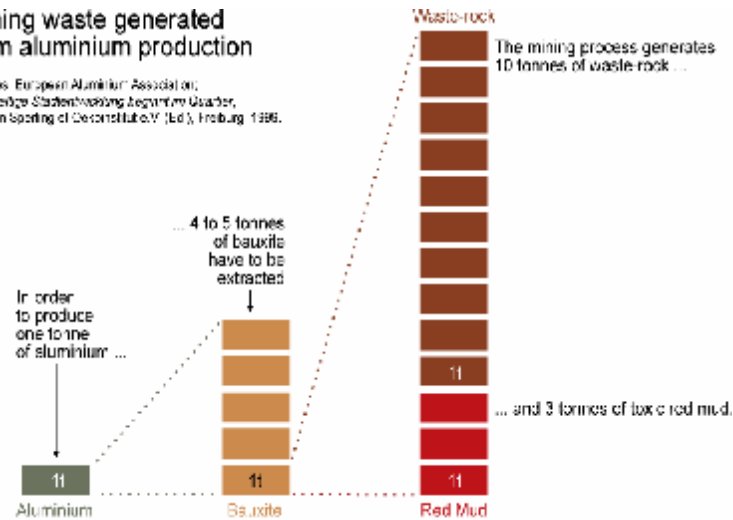
In: keménycsapágyak bevonata

Tl: mérgek, infravörös szenzorok

Bauxitbányászat és alumíniumtermelés

Mining waste generated from aluminium production

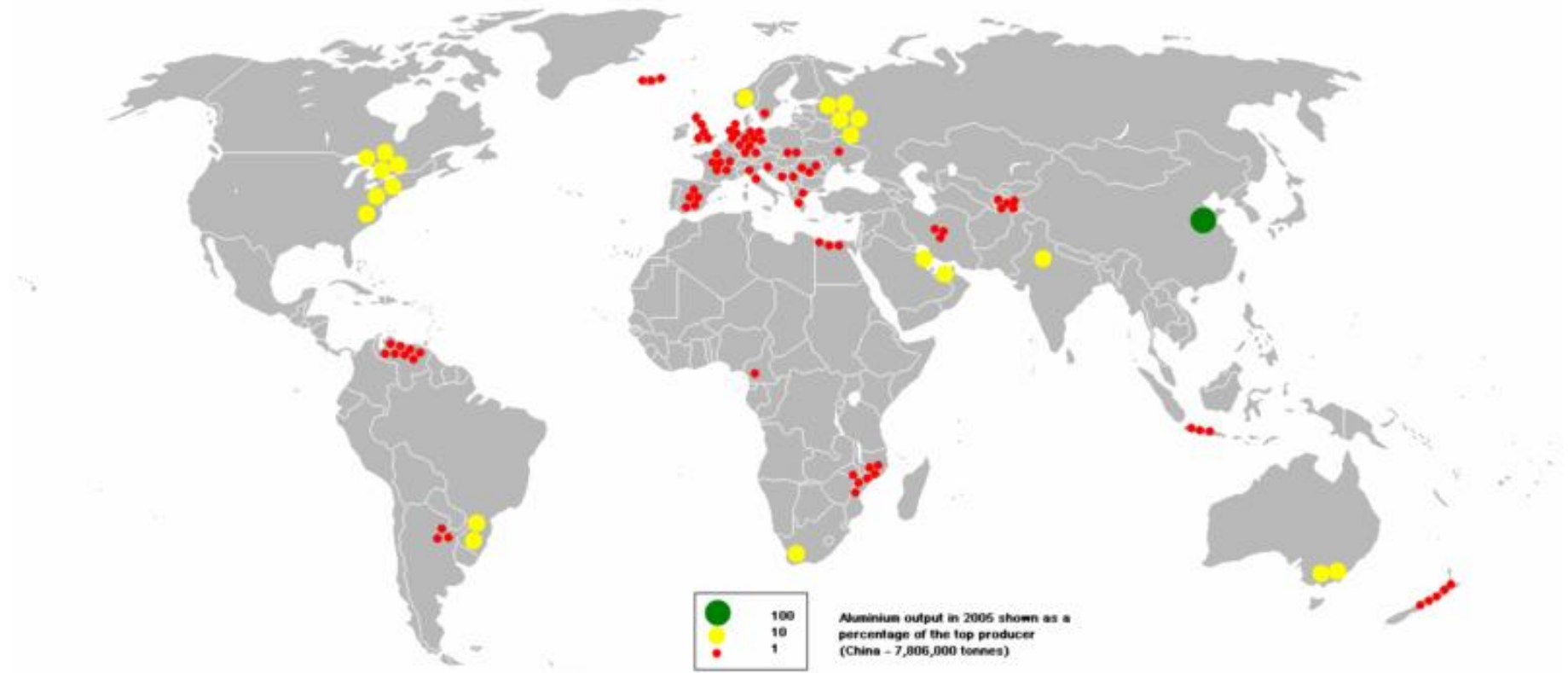
Sources: European Aluminium Association; Technologie-Strategie-Konferenz, Legnaro, Padova, Carbon Spiking of Geosynthetics (Ed.), Freiburg, 1996.

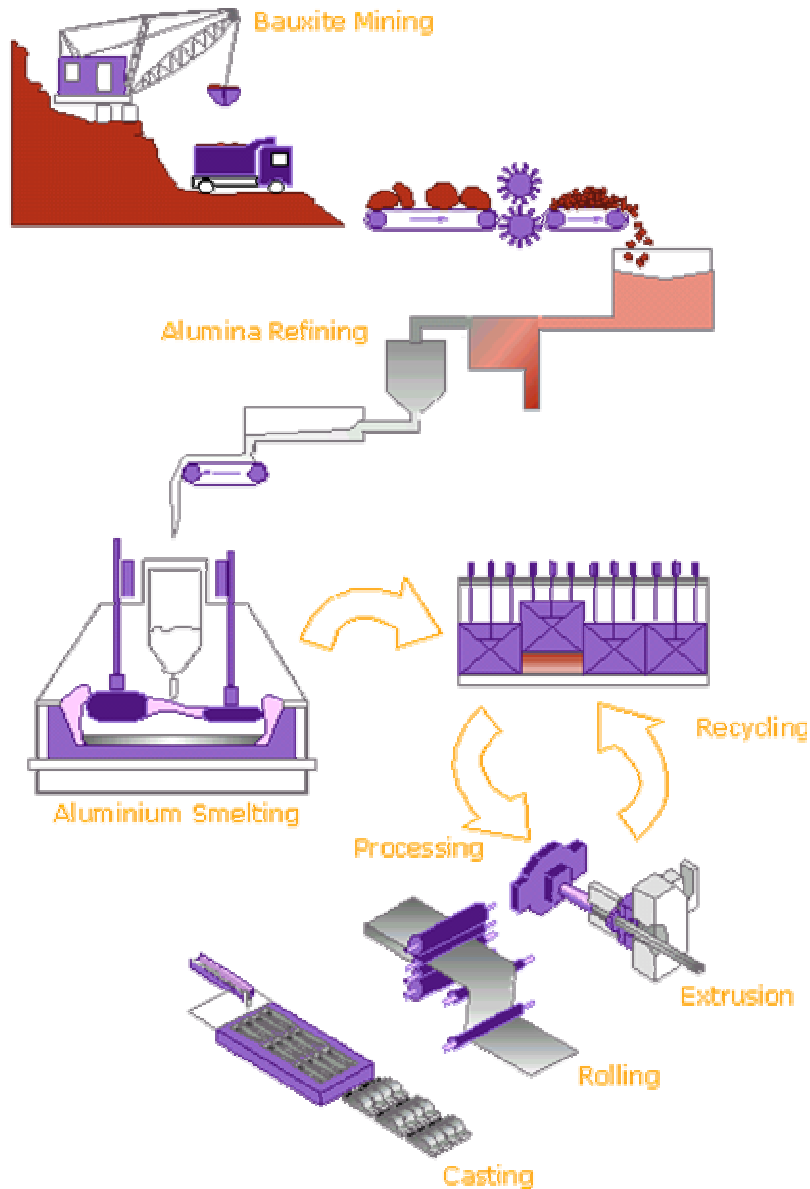
A Világ Al termelése tonnában 2006-ban

Világ	33 410 000
1 People's Republic of China	5 896 000
2 Russia	4 102 000
3 United States	3 493 000
4 Canada	3 117 000
5 Australia	1 945 000
6 Brazil	1 674 000
7 Norway	1 384 000
8 India	1 183 000
9 Bahrain	872 000
10 United Arab Emirates	861 000
11 South Africa	855 000
12 Iceland	721 000
13 Germany	679 000
43 Magyarország	28 000

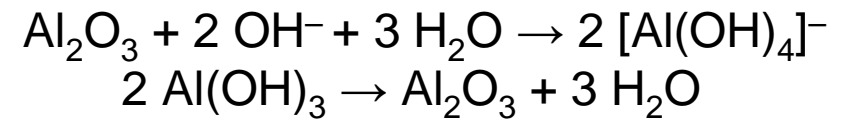
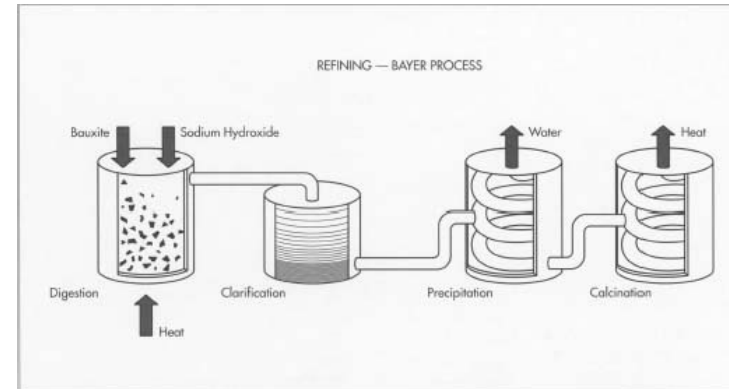
A világ alumínium termelése

Alumíniumgyártás

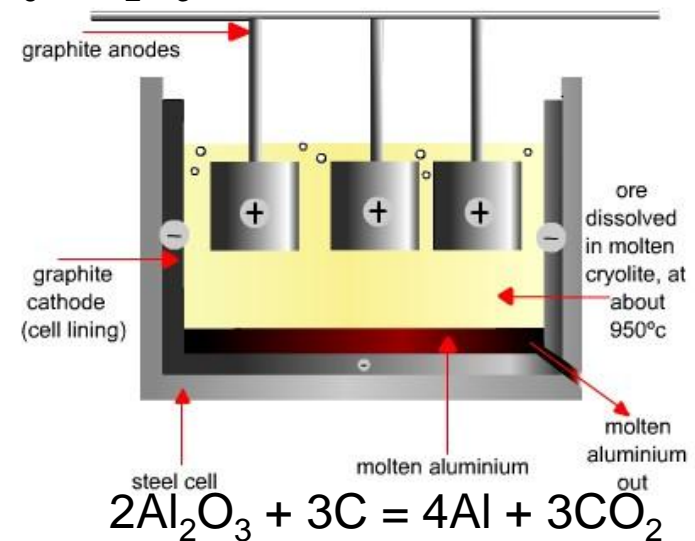

1. Bayer-féle finomítás

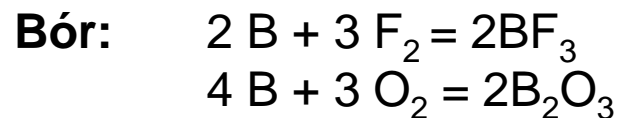

2. Hall-Heroult elektrolízis

$\text{Na}_3\text{AlF}_6 + \text{Al}_2\text{O}_3$ olvadékelektrolízise grafit katóddal

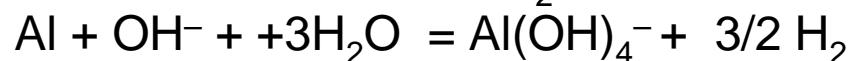
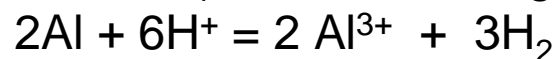
A 13. csoport elemeinek reaktivitása

B + fém = fém-borid (magas hőmérsékleten)

nagyon kemény, magas op, kémiaailag inert anyagok
pl. turinalapátok

Alumínium: amfoter (savakban és lúgban is oldódik)

levegőn spontán oxidálódik: $2\text{Al} + 3/2 \text{ O}_2 = \text{Al}_2\text{O}_3$

Al_2O_3 szintén amfoter

halogénekkal hevesen reagál: $\text{Al} + 3/2 \text{ X}_2 = \text{AlX}_3$

Gallium: Ga és Ga_2O_3 Al-hoz hasonlóan amfoter

Indium: In nem oldódik lúgban, oxidja is csak gyengén amfoter

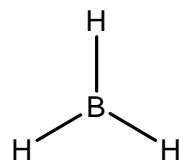
A 13. csoport elemeinek főbb vegyületei

B_xH_y : boránok – koordinatíván telítetlen, elektronhiányos vegyületek → változatos H-hidas szerkezetek (két elektronos három centrumos kötés)

$NaBH_4$: nátrium-tetrahidrido-borát: erős redukálószer

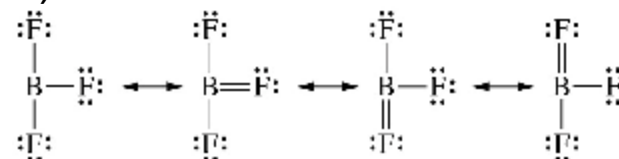
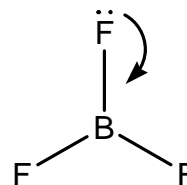
BX_3 : (X: halogén) bór-halogenidek

BF_3 és BCl_3 (Lewis adduktok pl. NH_3 -mal)

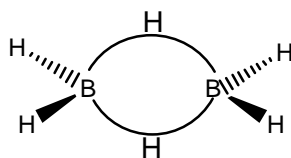

reaktív, öngyulladó

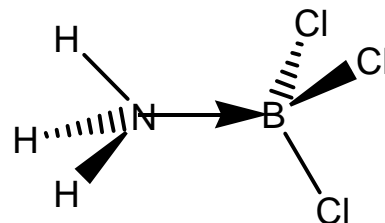
B-atom környezetében csak 6db (3 pár) elektron oktett szabály nem teljesül!

Három centrumos, két elektronos kötés

Három centrumos, két elektronos kötés

NH_3 , N magános elektronpárja „koordinálódik”: datív kötés

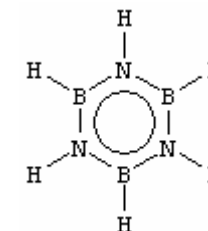
B_2O_3 : bór-oxid, B égetése során: $4B(s) + 3O_2(g) = 2B_2O_3(s)$

H_3BO_3 : bórsav, savas hatás: $B(OH)_3 + H_2O = B(OH)_4^- + H^+$
tűzálló zománcok

$(BN)_x$: bór-nitrid, fehér, gyémántonál is keményebb módosulata is létezik

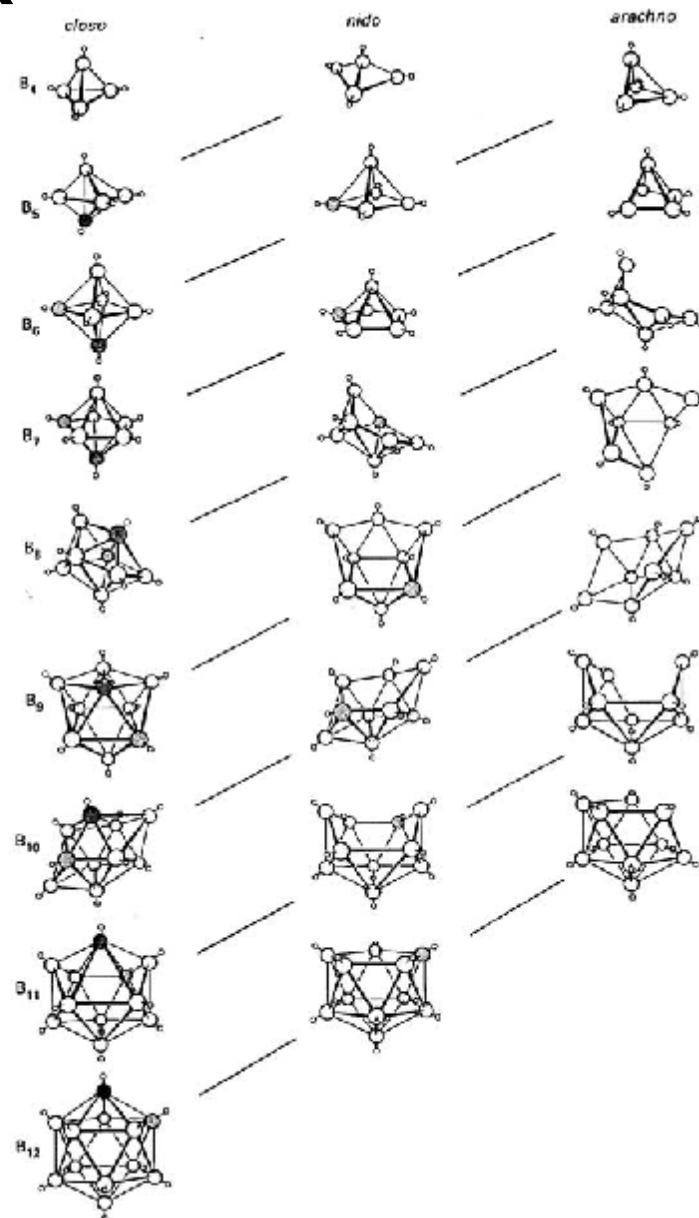
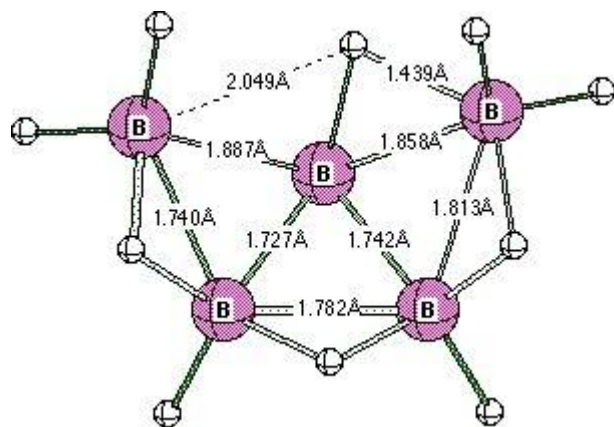
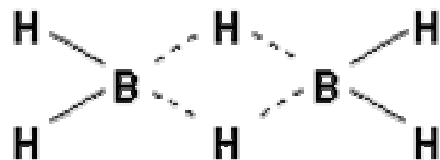
$B_{12}C_3$: bór-karbid, kemény, csiszolóporként alkalmazzák

$B_3N_3H_6$: borazin („szervetlen benzol”)

Boránok

11.11 Structural relations between closo, nido, and arachno boranes and heteratomic boranes. Diagonal lines connect species that have the same number of skeletal electrons. Hydrogen atoms beyond those in the B-H framework and charges have been omitted. The dark rimed atom is removed first, and the pale rimed atom is removed second. (Based on R. W. Rudolph, *Acc. Chem. Res.*, 9, 446 [1976].)

A 13. csoport elemeinek főbb vegyületei

AlH₃: elektronhiányos → Lewis adduktos dimerek, trimerek (H-híddal)

Al(CH₃)₃: trimetil-alumínium: levegőn spontán kigyullad,
felh.: szerves vegyipar Ziegler-Natta katalízis

LiAlH₄: lítium-alumínium-hidrid: erős redukálószer

AlX₃: AlF₃: fehér, vízben oldhatatlan

AlCl₃: fehér, vízben hidrolizál: $\text{AlCl}_3 + \text{H}_2\text{O} = \text{Al}(\text{OH})_3 + 3\text{HCl}$
iparban katalizátor

KAl(SO₄)₂·12H₂O: timsó: kozmetikaipar, bőrcserzés

AlP: alumínium-foszfid: rovarirtó, félvezető

hidrolizál: $\text{AlP} + 3\text{H}_2\text{O} = \text{Al}(\text{OH})_3 + \text{PH}_3$ (robbanás Miskolcon)

Al₂O₃: alumínium edényeken bevonat (eloxálás), kromatográfiás töltet

α-Al₂O₃: korund: kemény → csiszolópor

előállítás Al(OH)₃ gél dehidratálásával

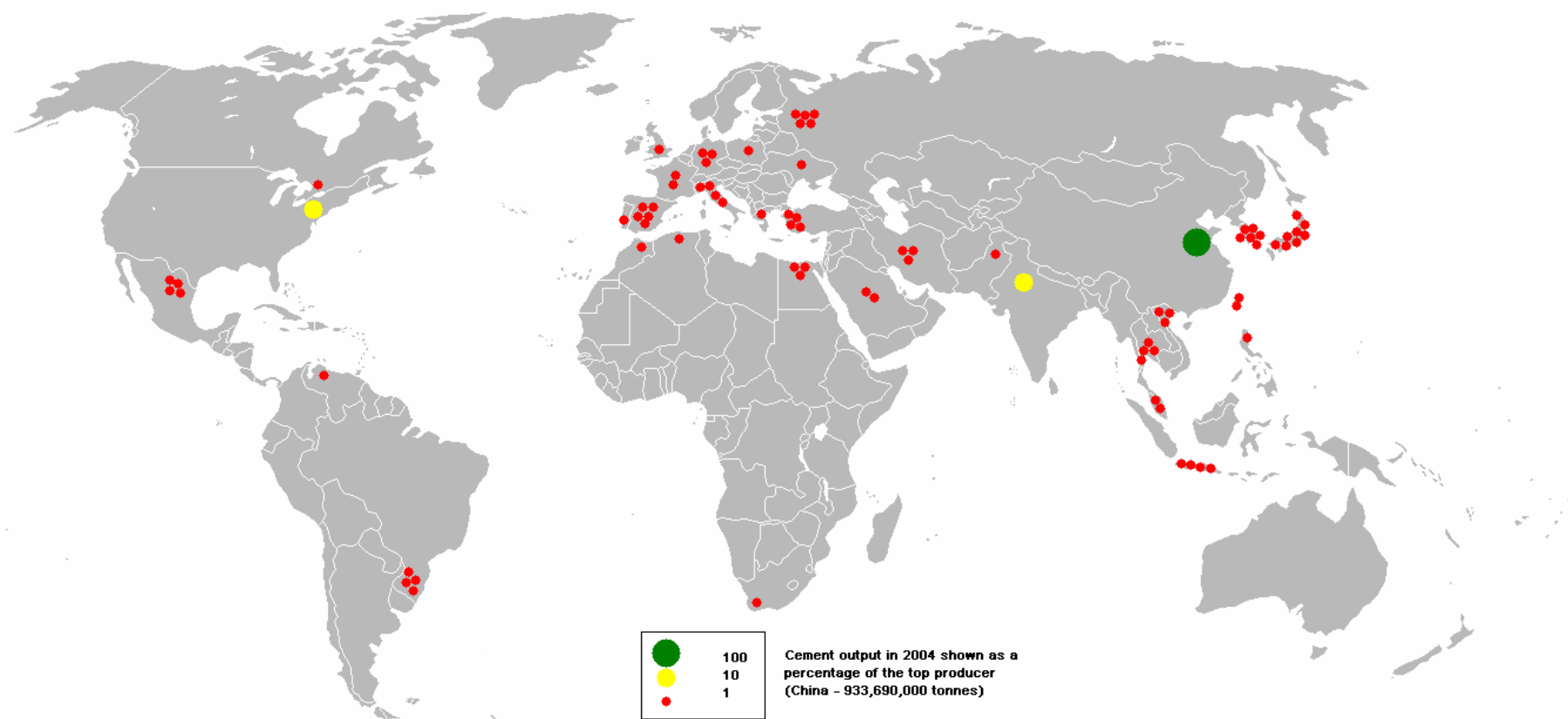
Cement: CaCO₃ + alumínium-szilikátok(márga) + SiO₂(kvarchomok) őrlés, kiégetés
70% CaO, 20% SiO₂, 5% Al₂O₃ (+ kevés egyéb oxidok)

Portland cement: 3CaO·SiO₂, 2CaO·SiO₂, 3CaO·Al₂O₃, 4CaO·Al₂O₃·Fe₂O₃

Kötés: $2(3\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2) + 6\text{H}_2\text{O} = 3\text{CaO} \cdot 2\text{SiO}_2 \cdot 3\text{H}_2\text{O} + 3\text{Ca}(\text{OH})_2$

$2(2\text{CaO} \cdot \text{SiO}_2) + 4\text{H}_2\text{O} = 3\text{CaO} \cdot 2\text{SiO}_2 \cdot 3\text{H}_2\text{O} + \text{Ca}(\text{OH})_2$

Cementgyártás (2004)

Magyarországon: Lábatlan, Nyergesújfalu, BÉlapátfalva, Selyp, Újlak, Beremend, ...